

De Romeinse hondengrafvondsten van Tongeren

Roman dog burial in Tongeren (Belgium)

L. A.A. Janssens

Departement Archeologie, Universiteit Leiden, Einsteinweg 2, NL-2333-CC Leiden, Nederland

luc.janssens@evidensia.nl

SAMENVATTING

In Tongeren centrum werd bij een opgraving een graf van een grote hond gevonden uit de Romeinse periode. Ter hoogte van de mond lag een vaatwerkje als grafgift: een rond terra sigillata-schaaltje. Dit was of moest doorgaan voor het etensbakje van het dier. Door het afbreken van de randen wordt symbolisch aangegeven dat het bakje na de dood niet meer kon worden gebruikt. De symboliek van de etensbak met afgebroken randen kan ook geplaatst worden in een Keltische traditie waarbij mythische honden dagelijks stukjes van de volle maan afbeten en zo de maancyclus creëerden.

Deze vondst is uitzonderlijk, maar past in de zeer lange traditie van hondenbegravenissen, met als vroegste vondst deze van Bonn-Oberkassel daterend van 14 200 jaar geleden en voortdurend tot in het heden. Ook nu nog geven mensen vaak voorwerpen mee bij een graf of urne van hun gezelschapsdier.

ABSTRACT

A skeleton of a large mature, probably male, dog was excavated in the city center of Tongeren, once a Roman city in Belgium. Together with the skeleton, a circular food bowl in terra sigillata pottery was discovered, positioned near the mouth of the dog, from which the upstanding edges had been removed. This was interpreted as a grave offering, representing symbolically that care was taken of the animal after death but that the bowl had become useless now. This habit of adding a circular bowl also fits in a Celtic mythical tradition, with dogs biting off pieces of the full moon and creating the moon cyclus. Circular bowls represent the moon and are related to the mythical dogs or wolves.

The archeological find is exceptional but fits into the long standing tradition of dog burials, starting 14 200 years ago with the Bonn Oberkassel dog and continuing into the present. Up till now, some owners still add goods to the resting place of their pets.

INLEIDING

In 2008 werd in Tongeren in het kader van de Anicius-onderzoeken - fase 2 en 3, ter hoogte van de Elfde-Novemberwal, een hondenskelet (V071 in S044) gevonden, met erbij ter hoogte van de snuit een terra sigillata-schaaltje met afgebroken randen (Panhuysen, 2009). Dit specimen is tentoongesteld in de afdeling 'Romeins' van het Gallo-Romeins Museum te Tongeren.

Het is de bedoeling van deze studie om deze begraven hond te beschrijven, de rapportage over deze vondst kritisch te bekijken, de representatie in de opstelling van het museum te bevragen en het geheel te kaderen in een ruimer geheel, zowel voor

wat betreft de begravenissen van honden doorheen de tijd, als voor wat de symbolische betekenis van deze begravenis in Tongeren aangaat.

BESCHRIJVING VAN DE RESTEN

Het skelet van het begraven dier werd in werkput 4 gevonden op de bodem van een greppel. Het werd tijdens het uitgraven gedeeltelijk beschadigd door een graafmachine. Daardoor zijn enkele botten verloren gegaan. De arbeiders noemden de vondst Louise, wat laat veronderstellen dat ze dachten dat het een teef betrof.

Rapportage van de opgraving

In de beschrijving van de resten, zoals gepubliceerd in de rapportage van de opgraving, wordt gemeld dat het een dier betreft met een schofthoogte van 62 cm, wat overeenkomt met een Duitse herder. De groeiplaten/lijnen waren gesloten maar nog zichtbaar. Dit liet de archeologen toe te besluiten dat het een jong volwassene betreft van ongeveer anderhalf jaar oud dat volgens de rapportage nog aan het groeien was. Er wordt ook vermeld dat de houding van het skelet en de bijhorende voedingsschaal in aardewerk doen denken aan de sage van de maanbijtende wolf (zie verder), maar de houding van het skelet - belangrijk voor een dergelijk interpretatie - wordt niet beschreven. Tevens wordt genoteerd dat de rechterachterpoot ontbreekt.

Het schaalteje zelf bestaat quasi alleen uit een bodem met afgeslagen zijranden.

Herinterpretatie op basis van de foto's in de publicatie

De publicatie van de vondst bevat foto's van de opgraving en de berging van het skelet. Daaruit blijkt dat de linkerhelft van de schedel verbrijzeld is (door de graafmachine) want de schedel ligt in zijlig en dus lag de linkerschedelhelft bovenaan (Figuur 1). De ribben liggen deels links en deels rechts van de wervelkolom en het bekken horizontaal in buiklig (ventrale decubitus). De schedel en nekwerfels zijn in rechterdecubitus gepositioneerd. De rechtervoorpot ontbreekt, net als de rechterachterpoot en de ondervoet van het aanwezige linker voor- en achterbeen. Ook de staart ontbreekt.

Op deze foto's is ook te zien dat het een matuur dier betreft met gesloten groeiplaten dat dus niet meer groeit. Er zijn geen tekens van artrose in de heup, knie, schouder en de elleboog. Er is geen spondylose van de wervels. De vorm van de schedel en de grootte van het dier doen sterk vermoeden dat het een reu is, geen teef. Dat zou kunnen worden bevestigd door de aan- of afwezigheid van een penisbeen (baculum). Dat

Figuur 1. De hondengrafvondst te Tongeren in 2008. De terra sigillata-schaalresten liggen links ter hoogte van de snuit (Afbeelding 112 uit Panhuysen (2009)).

moet echter onder het bekken worden gezocht, wat niet mogelijk is in deze ingebedde toestand en met de positie van de hond op de buik. De hond werd dus begraven in rechter laterale decubitus in de kopregio en in ventrale decubitus vanaf de thorax.

Herinterpretatie op basis van het tentoongestelde skelet in het museum

In de expositiekast op de tentoonstelling in het Tongerse museum zijn schedel en schoteltje mooi uitgesteld (Figuur 2). De schedel ligt nu echter horizontaal (ventrale decubitus) rustend bovenop de mandibula (deels geroteerd naar rechts) en quasi compleet, uitgezonderd wat minimale schade aan het rechterschedeldak. Dit is dus een heel ander zicht dan op de foto in Figuur 1. De tanden van de geëxposeerde schedel zijn behoorlijk aangetast door attritie en dus moet de schedel aan een dier van minstens zes jaar oud hebben toebehoord. Dat alles doet vermoeden dat de geëxposeerde schedel niet dezelfde is als deze op de foto. De tanden op de foto zelf zijn helaas niet te interpreteren wegens gebrek aan resolutie.

Het dier moet in ventrale decubitus in zijn graf gelegd zijn geweest, met de achterpoten naast zich en gebogen, met de knieën naar voor toe. De borstkas moet op het sternum hebben gerust zo dat na skeletvorming en verzakken, de ribben aan de twee kanten van de wervelkolom kwamen te liggen. De schedel moet ook sternaal hebben gelegen, allicht met de voorzijde van het viscerocranium in of op het schaalteje. Post mortem veranderingen (tafonomische processen) hebben hier gezorgd voor verzakking van de hals en schedel naar rechts. Deze rotatie naar laterale decubitus toe is logisch, omdat zulk een groot dier een diepe thorax heeft. Dat maakt dat er bij lijkvertering en druk door aarde, een zijkanteling is opgetreden.

Het schaalteje is uitgevoerd in terra sigillata (gestempeld aardewerk), type Dragendorff 36, (https://nl.wikipedia.org/wiki/Terra_sigillata). Het is glanzend rood-oranje vaatwerk typisch voor de Romeinse periode. De vorm van het schaalteje is op de gepu-

Figuur 2. Het tentoongestelde hondenskelet in het Gallo-Romeins museum te Tongeren (Copyright foto: Gallo-Romeins Museum Tongeren).

bliceerde foto's niet direct te correleren met het exposeerde exemplaar dat mooi rond is en waarvan de opstaande randen netjes rondom afgebroken zijn (Figuur 2). Allicht is dit schaalpje gerestaureerd waardoor de ronde vorm hersteld werd, of werd er een ander schaalpje gebruikt voor de expositie.

SYMBOLIEK VAN HONDENBEGRAFENISSEN

Het opgravingsrapport verklaart de aanwezigheid van het schaalpje op basis van de sage van de maanbijtende wolven uit de Keltische traditie (<https://nl.wikipedia.org/wiki/Kelten>) (de Kelten zijn te dateren in de late ijzertijd van ongeveer 500 vóór Christus tot de Romeinse periode). Deze verhalen zouden in de Romeinse periode verder geleefd hebben, mogelijk in variante vormen.

De voedingsschaal staat in deze verhalen voor de symbolische maan (*Hollard*). De twee sagewolven uit de Keltische traditie (met de namen *Skoll* en *Hati*) zouden bij volle maan met geknabbel aan de maan starten en de maansikkel verklaren (de krimpene maan). Die dieren zouden dat verder doen tot ze helemaal verdwenen was tijdens de maanloze dagen van de maand. Daarna regenererde de maan terug tot een volle maan en konden de wolven weer beginnen met gekluif (*Guerber*, 1863). Volgens een andere interpretatie worden enkel zon- en maansverduisteringen verklaard door dergelijke sagen.

Dit soort symboliek is maar een van de vele mogelijke verklaringen. Hoe te verklaren dat ook honden (of hondenresten of gecremeerde hondenbotten) werden begraven samen met mensen. Was dat als begeleider naar het hiernamaals? Als bewaker van het graf? Als compagnon om de meester te helpen bij de jacht in het hiernamaals?

Soms werden humane begrafenissen verrijkt met grafgiften (onder andere botten) of werden zulke giften zonder humane resten begraven, als symbolische offers, zoals bij het bouwen van een huis (bouwoffer) of tempel (*Giffen*, 1963; *De Rijck*, 2012). Toch was het botoffer bij bouw zeldzaam, want uit onderzoek in Vlaanderen betreffende de eerste drie eeuwen van onze tijdsrekening (Romeinse en Gallo-Romeinse periode), blijkt dat van alle bouwoffers er slechts 1% uit bot bestaat. Volledige skeletten zijn natuurlijk een erg kleine minderheid van alle botresten die ooit werden geofferd. Daarom is het zeer onwaarschijnlijk dat deze begraven hond een bouwoffer is.

De oudst bekende hondenbegravenissen zijn deze uit het late Paleolithicum, voor de start van het Holoceen (11.700 jaar geleden). De meest bekende is zonder twijfel deze uit Bonn-Oberkassel in Duitsland: een dubbelgraf met hond (*Street*, 2002). Ook interessant zijn deze uit Predmosti, Tsjechië (*Germonpré et al.*, 2012) waar Canidae (ook wolven) begraven werden met een rib in hun muil, allicht als een symbolische maaltijd voor het hiernamaals. In meer recente

prehistorische perioden (mesolithicum en neolithicum) kwamen veel vaker begrafenissen van honden voor (*Degerbøl*, 1961a; *Ewersen en Ramminger*, 2010). Ze bleven bestaan in de bronstijd en ijzertijd (*Polenz*, 1975). Evenzo in de Egyptische (*Bouvier-Closse*, 2002), Griekse (*Colonnelli en Mannino*) en Romeinse tijd (*Hollard*, 1999) en tenslotte in de middeleeuwen, zoals bijvoorbeeld in de bootgraven van de Vikings (*Prummel*, 1992; *Gräslund*, 2004).

VERGELIJKBARE VONDSTEN

Een vergelijkbare vondst werd gedaan in 1965 in Mayen, nabij Koblenz, Duitsland (*Grunewald*, 2009). Het dier was ongeveer 45 cm groot en werd in zijlig gevonden in een individueel graf met een schaalpje uit terra sigillata met opstaande wanden (3,7 cm) die afgebroken waren maar aanwezig bij de bodem. De datering van de vondst is 40-70 n.C. Er waren geen snijsporen en geen pathologische afwijkingen te vinden op het hondenskelet. Ook hier werd een kommetje meegegeven in het graf en waren de boorden beschadigd, zij het veel minder extreem dan in het geval in Tongeren.

Er werden echter ook hondengraven gevonden waar enkel de fragmenten van de zijranden van de eetkom waren mee begraven, zonder het circulaire bodemdeel (*Polenz*, 1975), zoals er graven gevonden werden met vaatwerkscherven die zeker niet van een voedingskommetje afkomstig waren (*Jorssen*, 1963). Daarnaast kwam er nog een variant met als bijgifte een volledige en zeer grote kom die geen voedingbakje was (*Chastel et al.*, 1995). En tenslotte worden ook soms begraven terra sigillata (type *Dragendorff 36*)-kommen gevonden, zoals in het graf in Tongeren, waarvan de randen rondom helemaal afgebroken zijn met enkel een overblijvend circulair bodemsegment, bijvoorbeeld te Velzeke en Sint-Denijs-Westrem, maar dan zonder hondenskelet (*De Rijck*, 2012).

Concluderend moet gesteld worden dat er een grote variabiliteit bestond in de wijze van het begraven van honden, met of zonder, al dan niet gemodificeerde voederschaaltjes.

DISCUSSIE

Het is verlokkelijk om de heidense verhalen van maanbijters als waarheid te aanvaarden: 'a good story seems a reasonable truth'. Maar er zijn ook andere denkpijlers mogelijk. Zo zou de afgeslagen zijboord van de kom kunnen betekenen dat er na de dood van dit dier geen voedsel meer kan worden gegeten, dat het kommetje waardeloos was geworden, wat dan symbolisch uitgedrukt werd door de boorden te verwijderen.

Al bij al lijkt de variabiliteit binnen dit type van zeer zeldzame vondsten, te moeten leiden tot de vast-

stelling dat er geen logische en geen zekere conclusie kan getrokken worden. Zowel vloertjes van kommen als enkel randen ervan komen voor in hondengraven, zoals ook kommen die geen voedselbakjes waren, alsook scherven niet van voedselbakjes afkomstig. En natuurlijk waren er heel vaak ook geen bijgiften.

Waar zit het logische systeem dan? Wat is dan waar? Soms zoeken we symboliek omdat we dat prettig vinden, als mooie herinnering aan de sprookjes van onze kindertijd. Maar soms is de werkelijkheid veel eenvoudiger en saaiër, minder romantisch en minder mooi. Mensen die nu afscheid nemen van hun hond, laten heel vaak dingen na bij het lijkje of de asse en de urn. Een speeltje, een balletje, iets wat gerelateerd is aan hun dier, iets wat emotie uitdrukt. Er waren geen pluche konijntjes of rubberen botsballen in de Romeinse periode, maar wel voederbakjes en dus waren die allicht datgene wat dezelfde emotie kon uitdrukken als de speeltuigjes van nu.

REFERENTIES

- Bouvier-Closse K. (2002). *Les Canidés de l'Égypte Ancienne*. Thèse doctoral en Sciences Historiques. Strassbourg, France.
- Chastel J., Plassot E., Thierot F. (1995), Le quartier Saint-Pierre de Vaise : la voie et les sépultures gallo-romaines. In : Delaval E., Bellon C., Chastel J., Plassot E., Tranoy L. dir., Vaise (editors). *Un Quartier de Lyon Antique*. Lyon, S.R.A., p. 36-70 (Documents d'Archéologie en Rhône-Alpes, 11 – Série lyonnaise, 5).
- Colonnelli, G., Mannino, M. (2012). I rituali funerari in epoca romana. *Physical Anthropology*, 331-340.
- De Rijck A. (2012). *Romeinse Bouwoeffers en Verlatingsrituelen binnen de Domestieke Omgeving in het Vlaamse Gedeelte van de Civitas Menapiorum*. UGent, scriptie.
- Degerbø, M. (1961). On a find of a preboreal domestic dog *canis familiaris*. I. from star carr, yorkshire, with remarks on other mesolithic dogs. In: *Proceedings of the Prehistoric Society (new series)* 27, 35-55.
- Ewersen J., Ramminger B. (2010). Die Rolle des Hundes in Siedlungen des Endmesolithikum und Neolithikums im Norddeutschen Raum. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 40, 331-350.
- Germonpré M., Lázničková-Galetová M., Sablin M.V. (2012). Palaeolithic dog skulls at the Gravettian Předmostí site, the Czech Republic. *Journal of Archaeological Science* 39, 184-202.
- Gräslund A.S. (2004). Dogs in graves - a question of symbolism? In: Barbro Santillo Frizell (editors). *Man and Animal in Antiquity*. Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, 167-176.
- Grunewald M. (2009). Eine römische Hundebestattung mit zugehörigem Fressnapf aus Mayen. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 39, 251-261.
- Hollard D. (1999). Le cheval solaire et le loup mangeur de lune: à propos d'un exemplaire du type BN 7229 trouvé en forêt de Saint-Germain-en-Laye. *Cahiers Numismatiques* 142, 11-24.
- Jorssen M. (1963). Un cimetière gallo-romain d'animaux à Prosnes (Marne). *Mémoire de la Société d'Agriculture, Commerce, Sciences et Art du Département de la Marne*, 11-17.
- Panhuysen T. (2009). Determinatie reliëfgroep van Juppiter en Juno. Rapportage. In: K. Borgers, M. Steenhoudt, E. Van de Velde (editors). Tweede en Derde Fase van het Archeologisch Onderzoek 'Ancinus' aan de Elfde Novemberwal te Tongeren.
- Polenz H. (1975). Latènezeitliche Hundplastiken aus Süd- und Rheinhessen. *Fündberichte aus Hessen* 14, 255-307.
- Prunmel W. (1992). Early medieval dog burials among the Germanic tribes. *Helinium* 32, 132-194.
- Street M. (2002). Ein Wiedersehen mit dem Hund von Bonn-Oberkassel. *Bonner Zoologische Beiträge* 50, 269-290.
- Van Giffen A. (1963). Het bouwoffer uit de oudste hoeve van Ezinge. *Helinium* 3, 246- 253.